

Sprawni w prawie

Cywilnoprawne uwarunkowania sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną

Łukasz Guza

Zeszyt nr 2

© Copyright by PSOUU 2006

ISBN 83-60105-21-9

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób
z Upośledzeniem Umysłowym
ul. Głogowa 2 b
02-639 Warszawa
tel.: 0-22 848-82-60, 0-22 646-03-14
fax: 0-22 848-61-62
e-mail: zg@psouu.org.pl
www.psouu.org.pl

Zeszyt nr 2 wchodzi w skład serii pt. „Sprawni w prawie”.

Redaktor serii: Jarosław Kamiński

Projekt okładki: Cezary Sotek

Skład i druk: Daniel Jakoniuk, DG-GRAF Warszawa

Publikacja jest dofinansowana przez
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych

Łukasz Guza

Sprawni w prawie

Zeszyt nr 2

**Cywilnoprawne uwarunkowania sytuacji
osób z niepełnosprawnością intelektualną**

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym

Warszawa 2006

Prawo cywilne jest jedną najistotniejszych gałęzi prawa. Wyróżnia się prawo cywilne materialne, którego podstawowym aktem prawnym jest ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny* (Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) oraz prawo cywilne formalne, którego podstawowym aktem prawnym jest ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego* (Dz.U. z 1964 r., Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).

Prawo cywilne materialne odnosi się do bardzo szerokiego zakresu stosunków społecznych. Obejmuje ono przede wszystkim przepisy prawne regulujące stosunki majątkowe pomiędzy dwoma podmiotami równorzędnymi, oznacza to brak jakiejkolwiek podległości (np. służbowej, zawodowej, majątkowej) pomiędzy dwoma podmiotami – mogą być to zarówno osoby fizyczne, czyli zwykli ludzie, bądź też osoby prawne, tj. różnego rodzaju instytucje, przedsiębiorstwa. Ponadto prawo to reguluje również sfery stosunków społecznych, które nie mają charakteru majątkowego, tzn. zajmuje się również tzw. dobrami osobistymi, np. takimi jak: zdrowie, cześć, wolność, swoboda sumienia, tajemnica korespondencji, itp.

Natomiast prawo cywilne formalne, zwane też inaczej prawem cywilnym procesowym, jak sama nazwa wskazuje zawiera przepisy prawne regulujące postępowanie przed sądami powszechnymi, w przypadku wystąpienia sporu pomiędzy podmiotami prawa cywilnego materialnego na tle jakichkolwiek stosunków społecznych (np. kwestie spadkowe, kwestie zatrudnieniowe, kwestie rodzinne, itp.).

Jedną z najistotniejszych kwestii regulowanych przez prawo cywilne materialne, które ma wpływ na życie osób z niepełnosprawnością intelektualną jest kwestia ubezwłasnowolnienia tychże osób i bardzo ściśle z tym związane pojęcia zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych. Dlatego też w niniejszym numerze biuletynu zajmiemy się przede wszystkim tą sprawą.

Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych

Każdy człowiek od chwili urodzenia ma **zdolność prawną**, co oznacza, że może być podmiotem praw i obowiązków wynikających z prawa cywilnego. Zatem każdy człowiek, niezależnie od swojego wieku, choroby czy stanu psychicznego może być np. właścicielem nieruchomości (prawo) i być zobowiązany do ponoszenia kosztów z nim związanych (obowiązek).

Zdolności prawnej nie można mylić ze **zdolnością do czynności prawnych** czyli możliwością

samodzielnego kształtowania swojej sytuacji prawnej poprzez dokonywanie czynności prawnych (przede wszystkim przez zawieranie umów). Zdolność do czynności prawnych może być pełna lub ograniczona, bądź też można tej zdolności w ogóle nie mieć (małoletni do trzynastego roku życia). Pełną zdolność do czynności prawnych posiadają osoby pełnoletnie, tj. te które ukończyły osiemnasty rok życia i nie są ubezwłasnowolnione. Małoletni mogą uzyskać pełną zdolność do czynności prawnych poprzez zawarcie małżeństwa.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną wraz z osiągnięciem pełnoletniości uzyskują pełną zdolność do czynności prawnych. Jednak zgodnie z kodeksem cywilnym osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Z kolei osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw.

Czynność prawna - skonstruowana przez system prawny czynność konwencjonalna (zwykła) podmiotu prawa cywilnego, której treść określa konsekwencje prawne tego zdarzenia prawnego. Podstawowym i jedynym koniecznym elementem każdej czynności prawnej jest **oświadczenie woli**.

Zdolność prawna - to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków prawnych. Według prawa polskiego zdolność prawną ma każdy człowiek od chwili urodzenia do śmierci oraz osoby prawne (np. zdolność prawna dziecka umożliwia przekazanie mu w spadku majątku, choć samodzielnie będzie mogło ono nim rozporządzać dopiero gdy uzyska zdolność do czynności prawnych).

Zdolność do czynności prawnych - zdolność do dokonywania we własnym imieniu czynności prawnych, czyli do przyjmowania i składania oświadczeń woli mających na celu powstanie, zmianę lub ustanie stosunku prawnego (np. zdolność do zakupu samochodu, zawarcia umowy o dzieło, świadczenia stosunku pracy, sporządzenia testamentu itp.). Innymi słowy to zdolność do tego, aby samodzielnie kształtować swoją sytuację prawną (nabywać prawa i zaciągać obowiązki).

Rozróżnia się dwa rodzaje ubezwłasnowolnienia: całkowite oraz częściowe. Podstawą ubezwłasnowolnienia może być tylko dobro osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona, a przesłanką jego orzeczenia nie może być wyгода urzędników, sytuacja ekonomiczna czy nieumiejętność porozumienia się z daną osobą.

Ubezłasnowolnienie - częściowe lub całkowite pozbawienie zdolności do czynności prawnych.

Przykład I

Urzednicy banku w trakcie postępowania o ubezłasnowolnienie osoby z niepełnosprawnością intelektualną (wnioskowanego przez prokuratora), popierają stanowisko prokuratora zarzucając niepełnosprawnemu działanie szkodzące interesom gospodarczym banku (np. opóźnienie w spłacie kredytu). Sąd nie może na tej podstawie orzec ubezłasnowolnienia, gdyż jego podstawą ma być dobro osoby, która ma zostać ubezłasnowolniona.

Ubezłasnowolnienie całkowite

Ubezłasnowolnienie całkowite może być ustanowione wobec osoby, która:

- ukończyła 13 lat;
- cierpi na niedorozwój umysłowy, chorobę psychiczną albo inny rodzaj zaburzeń (narkomania, alkoholizm);
- nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.

Ponadto orzekając o ubezłasnowolnieniu sąd musi wziąć pod uwagę, iż ubezłasnowolnienie:

- jest instytucją powołaną w wyłącznym interesie osoby chorej;
- nie służy dobru wnoszącego o nie, rodziny ubezłasnowolnionego czy instytucji publicznych i prywatnych;
- nie musi być ustanawiane, jeśli sytuacja życiowa chorego jest ustabilizowana, ma on zapewnioną dostateczną opiekę faktyczną i prawną, a orzeczenie ubezłasnowolnienia mogłoby prowadzić do zakłócenia wbrew interesom chorego korzystnie dla niego uregulowanej sytuacji faktycznej.

Głównym skutkiem orzeczenia ubezłasnowolnienia całkowitego jest utrata zdolności do czynności prawnych. Oznacza to, że czynności prawnych w imieniu ubezłasnowolnionej może dokonać wyłącznie jej opiekun. Czynność prawna dokonana przez osobę ubezłasnowolnioną całkowicie będzie nieważna.

Przykład II

Osoba ubezłasnowolniona całkowicie dokonuje zakupu wycieczki zagranicznej przez internet lub zawiera umowę najmu, sprzedaży, użyczenia, pożyczki itp. W świetle prawa każda z tych czynności ta jest nieważna, czyli nie wywołuje żadnych skutków.

Wyjątkiem od opisanej zasady jest zawarcie przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych umowy dotyczącej drobnych, bieżących spraw życia. Staje się ona ważna wraz z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych.

Przykład III

Ubezłasnowolniony całkowicie oddaje do naprawy magnetofon wart 150 zł. Jeśli wykonawca zażąda za naprawę 30 zł (i jest to przeciętna cena rynkowa tej usługi) umowa jest ważna od momentu odbioru naprawionego sprzętu. Jeśli w tej samej sytuacji wykonawca chcąc wykorzystać stan ubezłasnowolnionego zażąda np. 100 zł, umowa jest nieważna (nie wywołuje żadnych skutków). Jeśli faktycznie dojdzie do wykonania takiej umowy, opiekunowi osoby ubezłasnowolnionej służy roszczenie o zwrot dóbr materialnych.

OPIEKUN - przedstawiciel pełniący pieczę nad dzieckiem lub osobą ubezłasnowolnioną całkowicie. W stosunku do ubezłasnowolnionych ustanawia go sąd opiekuńczy. Opiekunem nie może być osoba nie mająca pełnej zdolności do czynności prawnych, jak również ten, kto został pozbawiony praw publicznych albo praw rodzicielskich lub praw opiekuńczych. Funkcji tej nie może także pełnić ten, w stosunku do kogo zachodzi prawdopodobieństwo, że nie wywiąże się należycie z obowiązków opiekuna. Sąd opiekuńczy może ustanowić jednego opiekuna dla kilku osób, jeżeli nie ma sprzeczności między ich interesami. Objęcie opieki następuje przez złożenie przyrzeczenia przed sądem opiekuńczym. Opiekun sprawuje opiekę bezpłatnie. Opiekunem ubezłasnowolnionego całkowicie powinien być ustanowiony przede wszystkim jego małżonek, a w braku tegoż - jego ojciec lub matka. Opieka nad ubezłasnowolnionym całkowicie ustaje z mocy prawa w razie uchylenia ubezłasnowolnienia lub zmiany ubezłasnowolnienia całkowitego na częściowe.

Ustanowienie opieki, i to z urzędu (sąd okręgowy, po uprawomocnieniu się orzeczenia o ubezłasnowolnieniu całkowitym, przesyła odpis postanowienia do sądu opiekuńczego), następuje w każdym wypadku ubezłasnowolnienia całkowitego osoby pełnoletniej. Jeżeli natomiast nastąpi ubezłasnowolnienie całkowite osoby niepełnoletniej – w wieku powyżej lat trzynastu – to w wypadku gdy pozostawała ona pod władzą rodzicielską od chwili uprawomocnienia się postanowienia orzekającego ubezłasnowolnienie całkowite, rodzice nadal sprawują tę władzę. Opiekę dla takiej osoby ustanawia się tylko wówczas, gdy nie pozostaje już ona (niezależnie od przyczyn) pod władzą rodzicielską. W praktyce w tym drugim wypadku dla dziecka (osoby, co do której orzeczono ubezłasnowolnienie całkowite) opiekun jest ustanowiony jeszcze przed uprawomocnieniem się postanowienia o ubezłasnowolnieniu i sąd opiekuńczy po otrzymaniu odpisu takiego postanowienia nie musi ustanawiać nowego opiekuna.

Przykład IV

Rodzice niepełnoletniej osoby niepełnosprawnej intelektualnie giną w wypadku samochodowym. Sąd rodzinny musi w takim przypadku ustanowić opiekuna dla osoby nieletniej. Ten sam opiekun będzie pełnił tę funkcję w razie ubezłasnowolnienia nieletniego niepełnosprawnego.

Osoba, która została ubezwłasnowolniona całkowicie nie ma prawa złożyć wniosku o uchylenie lub zmianę formy ubezwłasnowolnienia (ubezwłasnowolnienie całkowite można zamienić na ubezwłasnowolnienie częściowe i odwrotnie).

Ubezwłasnowolnienie częściowe

Przyczyny ustanowienia ubezwłasnowolnienia częściowego są zbieżne z tymi dotyczącymi ubezwłasnowolnienia całkowitego. Można je ustanowić tylko wobec osoby cierpiącej na niedorozwój umysłowy, chorobę psychiczną albo inny rodzaj zaburzeń (narkomania, alkoholizm) i nie będącej w stanie kierować swym postępowaniem.

W odróżnieniu od ubezwłasnowolnienia całkowitego sąd może je orzec tylko względem osoby pełnoletniej. Niemożność orzeczenia ubezwłasnowolnienia częściowego wobec osoby w wieku między trzynastym a osiemnastym rokiem życia wynika z faktu, że osoba w tym wieku ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych z mocy samego prawa. Wniosek o ubezwłasnowolnienie częściowe można zgłosić już na rok przed dojściem do pełnoletniości osoby, która ma być ubezwłasnowolniona. Orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu częściowym powinno być jednak wydane dopiero po osiągnięciu przez osobę, która ma zostać ubezwłasnowolniona pełnoletniości.

Chociaż przyczyny ubezwłasnowolnienia całkowitego i częściowego są podobne, to można stwierdzić, że orzekanie ubezwłasnowolnienia całkowitego ma miejsce wówczas, gdy stan choroby psychicznej (niedorozwoju umysłowego, zaburzeń psychicznych) jest głęboki. Tylko w takim wypadku bowiem można mówić o stanie uniemożliwiającym kierowanie przez chorego „swym postępowaniem”. Natomiast jeżeli stan zdrowia psychicznego jest lepszy, to z reguły uzasadnia jedynie orzeczenie ubezwłasnowolnienia częściowego. Oczywiście zarówno stan uniemożliwiający kierowanie swym postępowaniem, jak i stan wskazujący na potrzebę udzielenia pomocy w prowadzeniu spraw, nie są pojęciami jednoznacznymi i sąd w konkretnej sprawie musi ocenić, który z motywów wchodzi w grę i który z rodzajów ubezwłasnowolnienia należy zastosować.

Sam fakt ustalenie przez sąd, że istnieją prawne podstawy do ubezwłasnowolnienia, zwłaszcza częściowego nie wystarcza do jego orzeczenia. Konieczne jest ponadto ustalenie dodatkowego elementu - potrzeby ochrony interesów osobistych (np. potrzeba leczenia) lub majątkowych. W razie istnienia przesłanek ubezwłasnowolnienia częściowego sąd może nie ubezwłasnowolnić osoby chorej, gdyby ubezwłasnowolnienie w większym stopniu osłabiło pozycję tej osoby, niż przyniosło jej pomoc.

Ustawodawca stanowiąc, że ubezwłasnowolnienie częściowe może być orzeczone tylko w wypadku, gdy potrzebna jest pomoc do prowadzenia spraw, i że dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę, nie określił kompetencji kuratora.

Przyjęło się, iż zakres kompetencji regulują przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Poszczególne przepisy określają też z reguły cel, jakiemu ma służyć przewidziana instytucja kuratora. Gdy chodzi o samą kuratelę, to ma ona na celu przede wszystkim ochronę praw osoby

mającej – na skutek ubezwłasnowolnienia częściowego – ograniczoną zdolność do czynności prawnych, zobowiązujących i rozporządzających, i to zarówno przy czynnościach jednostronnych (np. sporządzenie testamentu), jak i przy umowach (np. umowa kupna-sprzedaży).

Skutki ubezwłasnowolnienia częściowego nie są tak daleko idące jak w przypadku ubezwłasnowolnienia całkowitego, jednakże również ograniczają prawa osoby ubezwłasnowolnionej. Osoba ubezwłasnowolniona częściowo posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Oznacza to, że we wskazanych przez przepisy przypadkach nie może dokonywać pewnych czynności prawnych.

Przykład V

Sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych

Osoba ubezwłasnowolniona częściowo nie potrzebuje zgody kuratora do:

- zawierania umów w drobnych, bieżących sprawach życia (zakupy spożywcze, przejazd z ważnym biletem środkami transportu publicznego itp.);
- rozporządzania swoim zarobkiem;
- rozporządzania przedmiotami majątkowymi, które przedstawiciel ustawy przekazał im do swobodnego użytku;
- podpisania umowy o pracę.

KURATOR - przedstawiciel osoby, która potrzebuje pomocy lub nie jest w stanie sama prowadzić swoich spraw (np. dziecko poczęte, małoletnie, osoba ubezwłasnowolniona częściowo, ułomna lub nieobecna). Wyznaczany jest przez sąd. Kurator może wystąpić o stosowne wynagrodzenie za sprawowanie kurateli - pokrywane z majątku osoby, dla której został ustanowiony. Wynagrodzenia nie przyznaje się, jeżeli nakład pracy kuratora jest nieznaczny, a sprawowanie kurateli czyni zadość zasadom współżycia społecznego. Kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest powołany do jej reprezentowania i do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. W razie uchylecia ubezwłasnowolnienia kuratela ustaje z mocy prawa.

Różnice między opieką a kuratelą

1. Opieka obejmuje zarówno opiekę faktyczną nad osobą, jak i nad majątkiem osoby opiekowanej, jednakże przewagę ma tutaj element osobisty nad ochroną majątku. W kurateli natomiast dominuje element ochrony praw majątkowych, co więcej, w wielu wypadkach kurateli element pieczy nad osobą w ogóle nie występuje, np. *curator absentis*.
2. Opieka ma charakter trwały, gdyż trwa do chwili ustania przyczyn powodujących konieczność jej ustanowienia, natomiast kuratela z reguły ma charakter przejściowy, często jest ograniczona do dokonania konkretnej czynności lub też reprezentowania interesów osoby, dla której

ustanowiono kuratora tylko w konkretnym postępowaniu - O ile opiekę ustanawia się tylko wówczas, gdy ustawa tak stanowi, o tyle kuratelę, poza wypadkami wymienionymi w ustawie, także wtedy, gdy ze względu na ochronę interesu ogólnego, lub zasługującego na ochronę interesu indywidualnego jest to konieczne

3. Opiekę i kuratelę różni także problem impulsu do jej ustanowienia. O ile bowiem opieka jest ustanawiana przez sąd opiekuńczy z urzędu, o tyle kurator jest powoływany z urzędu, gdy jego ustanowienie ma na celu ochronę interesu indywidualnego danej osoby, lub też na wniosek osoby zainteresowanej, gdy chodzi o ochronę interesu indywidualnego, lub osoby zainteresowanej i prokuratora, gdy w grę wchodzi także ochrona interesu społecznego lub praworządności.
4. Odmiennie kształtuje się problem organów uprawnionych do ustanawiania opieki i kurateli. O ile bowiem opiekę ustanawia wyłącznie sąd opiekuńczy, o tyle kuratelę ustanawia albo sąd opiekuńczy, albo też sąd orzekający w konkretnej sprawie, albo nawet inny organ (notariusz lub organ administracyjny)

Ubezważnowolnienie – postępowanie przed sądem

O ubezważnowolnieniu każdego człowieka może zdecydować jedynie sąd. Oznacza to, że nikt nie może samodzielnie się ubezważnowolnić, podobnie jak nie może tego dokonać członek rodziny, opiekun czy kurator takiej osoby.

Przykład I

X sporządził oświadczenie woli na piśmie, zgodnie z którym rezygnuje on z własnej zdolności do czynności prawnych, wyznacza sobie opiekuna i dokonuje samodzielnego ubezważnowolnienia. W świetle prawa oświadczenie takie nie będzie mieć mocy prawnej - czyli w praktyce nie będzie wywoływać żadnych skutków. Podobnie żadnych skutków nie wywoła także identyczne oświadczenie, sporządzone np. przez członka rodziny czy opiekuna osoby, którą chce się ubezważnowolnić (choćby np. utrzymywała taką osobę, lub przekazała jej wcześniej majątek).

Pierwszym etapem postępowania o ubezważnowolnienie jest złożenie wniosku do sądu. Sprawy z zakresu ubezważnowolnienia rozpatrują sądy okręgowe w składzie trzech sędziów zawodowych, przy czym postępowanie to toczy się z udziałem prokuratora. Wniosek o ubezważnowolnienia może złożyć wyłącznie krąg osób wskazanych w kodeksie postępowania cywilnego. Należą do niego:

- małżonek osoby, która ma być ubezważnowolniona,
- jej krewni w linii prostej (rodzice, dziadkowie, dzieci, wnuki),
- rodzeństwo,
- przedstawiciel ustawowy (opiekun),
- przysposabiający (ten, który adoptował osobę, która ma być ubezważnowolniona),
- prokurator

Krewni w linii prostej i rodzeństwo tracą uprawnienie do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie, jeżeli osoba, o której ubezwłasnowolnienie wnioskuje, ma przedstawiciela ustawowego.

Przykład II

Jeżeli ubezwłasnowolniona ma być osoba nieletnia, która posiada rodziców, to wniosku nie mogą złożyć np. dziadkowie lub rodzeństwo. Z kolei jeżeli dziecko ma opiekuna - wniosku nie mogą złożyć rodzice (np. pozbawieni praw rodzicielskich) czy też inni jego krewni.

Prokurator może złożyć wniosek o ubezwłasnowolnienie jeśli zauważy taką potrzebę w związku z toczącym się innym postępowaniem albo, jeżeli sam otrzyma zawiadomienie o osobie, która wypełnia przesłanki ubezwłasnowolnienia. Osoby nie należące do kręgu osób uprawnionych do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie, a widzące potrzebę ubezwłasnowolnienia np. dalszego krewnego lub obcej osoby potrzebujących pomocy, mogą złożyć wniosek do prokuratora o wszczęcie takiego postępowania.

We wniosku o ubezwłasnowolnienie powinno zostać określone, czy żąda się ubezwłasnowolnienia całkowitego czy częściowego. Ma to znaczenie ze względu na czas złożenia wniosku. O ubezwłasnowolnienie całkowite można złożyć wniosek po ukończeniu przez osobę, która ma być ubezwłasnowolniona, lat trzynastu. Z kolei o ubezwłasnowolnienie częściowe najwcześniej na rok przed osiągnięciem przez osobę, która ma być ubezwłasnowolniona, pełnoletniości. Do wniosku muszą być dołączone dokumenty potwierdzające przynależność wnioskodawcy do kręgu osób mogących wnioskować o ubezwłasnowolnienie danej osoby, np. odpis aktu urodzenia dziecka. Wymagane są również świadectwa o stanie zdrowia lub umysłowym osoby, która ma być ubezwłasnowolniona; w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną będą to np. świadectwo od lekarza psychiatry albo psychologa.

Przykład III

O ubezwłasnowolnieniu decyduje przede wszystkim aktualny stan zdrowia osoby, która ma zostać ubezwłasnowolniona oraz aktualnie występujący interes tejże osoby w jego ubezwłasnowolnieniu lub potrzeba udzielenia mu pomocy do prowadzenia jego spraw. Oznacza to, że jeśli np. stan zdrowia osoby niepełnosprawnej intelektualnie ulegnie poprawie, to jest to przesłanka do uchylenia lub zmiany ubezwłasnowolnienia (z całkowitego na częściowe).

Warto dodać że sąd nawet w sytuacji gdy ustali wystąpienie przesłanek ubezwłasnowolnienia (np. choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego) nie jest zobowiązany do jego orzekania. Sąd ustanawia ubezwłasnowolnienie w zależności od okoliczności sprawy i względów natury celowości. Oznacza to, że nawet jeśli w trakcie postępowania sąd bezspornie ustali niepełnosprawność intelektualną danej osoby, nie musi jej ubezwłasnowolnić, jeżeli okoliczności sprawy wskazują że nie jest to konieczne.

Przykład IV

Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym mieszka z dwojgiem rodziców, którzy zapewniają jej wymaganą opiekę. Dodatkowo osoba ta rozwija się, a stan jej zdrowia powoli się polepsza. Staje się coraz bardziej niezależna. W takiej sytuacji nie jest celowe orzekanie ubezwłasnowolnienia wobec niej, gdyż okoliczności sprawy wskazują, że jego ustanowienie może negatywnie wpłynąć na rozwój tej osoby.

Podobnie jeżeli według złożonego wniosku ubezwłasnowolnienie ma być orzeczone z powodu choroby psychicznej lub niepełnosprawności intelektualnej, sąd nie może poddać osoby, której postępowanie dotyczy, zbadaniu przez lekarzy psychiatrów, gdy już zebrany materiał dowodowy wskazuje na bezzasadność żądania.

Postępowanie przed sądem

Dla rozstrzygnięcia wniosku o ubezwłasnowolnienie konieczne jest rozważenie i ustalenie dwóch przesłanek:

- po pierwsze, czy stwierdzony u tej osoby stan zaburzeń psychicznych wyłącza jej zdolność kierowania swym postępowaniem czy też tylko ją ogranicza i w jakim zakresie,
- po drugie, w razie przyjęcia istnienia pierwszej przesłanki, czy ubezwłasnowolnienie jest celowe ze względu na osobiste i majątkowe stosunki tej osoby.

Obowiązkiem sądu jest ustalenie istnienia obu wymienionych przesłanek ubezwłasnowolnienia. Decyzję należy oprzeć na wszechstronnej i wnikliwej ocenie zebranego materiału, który powinien obejmować - obok opinii biegłego (lub biegłych) psychiatry - dowody z zeznań osób, z którymi uczestnik postępowania (którego dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie), pozostaje w stałym lub częstym kontakcie osobistym (członkowie rodziny, sąsiedzi, znajomi, współpracownicy, lekarze, którzy leczyli lub leczą uczestnika itp.), dokumenty dotyczące leczenia, pobytu w szpitalu itp.

Przykład V

Rodzina chce dokonać całkowitego ubezwłasnowolnienia osoby, której stan zdrowia w niedługim czasie pogorszy się. Okoliczność, że w bliżej nieokreślonej przyszłości musi nieuchronnie nastąpić pogorszenie się stanu zdrowia, nie uzasadnia orzeczenia całkowitego ubezwłasnowolnienia, gdy w aktualnej sytuacji ze względu na interes tej osoby i interes społeczny wystarczy ubezwłasnowolnienie częściowe.

W razie istnienia przesłanek ubezwłasnowolnienia częściowego sąd może nie ubezwłasnowolnić osoby chorej, gdyby ubezwłasnowolnienie w większym stopniu osłabiło pozycję tej osoby, niż przyniosło jej pomoc. W szczególności pozostawienie osobie chorej możliwości pro-

wadzenia przez nią jej spraw i decydowania o nich może być dla tej osoby korzystniejsze od pomocy kuratora. Instytucja ubezwłasnowolnienia ma na celu interes osoby, która ma być ubezwłasnowolniona, a nie interes innych osób.

Przykład VI

Brat osoby z niepełnosprawnością intelektualną, która z nim mieszka, składa wniosek o jej ubezwłasnowolnienie, gdyż obawia się on roztrwonienia wspólnego lub własnego majątku. Sąd nie jest w tym przypadku zobowiązany do orzekania ubezwłasnowolnienia, gdyż instytucja ubezwłasnowolnienia nie ma na celu ochrony osoby, której dobra są zagrożone ze strony osoby chorej.

Orzeczenie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia zapada zawsze po przeprowadzeniu rozprawy, na której osoba w stosunku do której ma zostać orzeczone ubezwłasnowolnienie ma być wysłuchana, w miarę potrzeby w obecności lekarza. Jeśli jednak sprowadzenie tej osoby na salę rozpraw byłoby niewskazane – wyznaczony sędzia może udać się do niej do domu lub innego miejsca jej pobytu, aby tam ją wysłuchać. W postanowieniu o ubezwłasnowolnieniu sąd orzeka czy ubezwłasnowolnienie jest częściowe czy całkowite i z jakiego powodu zostaje orzeczone.

W chwili gdy ustaną przyczyny ustanowienia ubezwłasnowolnienia, sąd je uchyla (może to uczynić także z urzędu, bez składania wniosku przez osoby uprawnione). Natomiast w sytuacji poprawy stanu zdrowia ubezwłasnowolnionego sąd może zamienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe, zaś w razie pogorszenia się tego stanu – z częściowego na całkowite.

Po ustanowieniu ubezwłasnowolnienia sąd przesyła odpis postanowienia do sądu rodzinnego, który ustanawia opiekuna (dla ubezwłasnowolnionego całkowicie) lub kuratora (dla ubezwłasnowolnionego częściowo). Jeśli nie sprzeciwia się to dobru ubezwłasnowolnionego, opiekunem lub kuratorem zostaje małżonek, a w jego braku – rodzice. Jednakże zarówno opiekun, jak i kurator, podlegają nadzorowi sądu rodzinnego w zakresie prowadzonej opieki lub kurateli.

Bardzo istotną kwestią związaną ze zdolnością do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością intelektualną jest udział tychże osób w różnego rodzaju organizacjach społecznych w charakterze członków tychże organizacji. Dlatego też poniżej chcielibyśmy przedstawić krótki wywód prawny w tejże sprawie.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. *Prawo o stowarzyszeniach* (tekst jedn. Dz.U. z 2001 r., Nr 79, poz. 855 z późn. zm.) w żadnym z przepisów nie określa kto może być członkiem stowarzyszenia. W literaturze przedmiotu przyjęło się, iż powyższe uprawnienie jest wywodzone z treści art. 3 ustawy, który stanowi, iż:

1. *Prawo tworzenia stowarzyszeń przysługuje obywatelom polskim **mającym pełną zdolność do czynności prawnych** i niepozbawionym praw publicznych.*
2. *Małoletni w wieku od 16 do 18 lat, którzy mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, mogą należeć do stowarzyszeń i korzystać z czynnego i biernego prawa wyborczego, z tym że w składzie zarządu stowarzyszenia większość muszą stanowić osoby o pełnej zdolności do czynności prawnych.*

3. Małoletni poniżej 16 lat mogą, za zgodą przedstawicieli ustawowych, należeć do stowarzyszeń według zasad określonych w ich statutach, bez prawa udziału w głosowaniu na walnych zebraniach członków oraz bez korzystania z czynnego i biernego prawa wyborczego do władz stowarzyszenia. Jeżeli jednak jednostka organizacyjna stowarzyszenia zrzesza wyłącznie małoletnich, mogą oni wybierać i być wybierani do władz tej jednostki.

W związku z powyższym członkami stowarzyszenia mogą być tylko osoby posiadające pełną zdolność do czynności prawnych, co oznacza, iż członkami stowarzyszenia nie mogą być osoby ubezwłasnowolnione całkowicie ani częściowo.

Skutkiem orzeczenia ubezwłasnowolnienia jest utrata pełnej zdolności do czynności prawnych, co jednocześnie stanowi przesłankę utraty członkostwa w stowarzyszeniu. W doktrynie pojawił się pogląd, iż w takim przypadku w stowarzyszeniu działa jego przedstawiciel ustawy (opiekun – w przypadku ubezwłasnowolnienia całkowitego) lub kurator (w przypadku ubezwłasnowolnienia częściowego). Jednakże takie stanowisko nie znajduje oparcia w przepisach prawnych. **Stosunek członkostwa w stowarzyszeniu jest stosunkiem osobistym i ubezwłasnowolnienie powoduje, że taka osoba nie może osobiście spełniać świadczenia uczestnictwa w stowarzyszeniu, co prowadzi do wygaśnięcia zobowiązania, czyli do utraty członkostwa.**

Prawo o stowarzyszeniach w swojej treści wymienia członków oraz członków wspierających; tych pierwszych przyjęło się określać mianem zwyczajnych. Ustawa nie wymienia wprost praw członków. Podstawowym prawem członkowskim jest czynne i bierne prawo wyborcze, które wynika przede wszystkim z demokratycznej organizacji stowarzyszenia. Każdy członek zwyczajny ma prawo uczestniczyć w walnym zebraniu członków oraz podejmować uchwały. W przypadku, gdy zamiast walnego zebrania członków w stowarzyszeniu występuje zebranie delegatów, każdy członek stowarzyszenia ma prawo być delegatem. Podstawowym aktem prawnym regulującym prawa członków stowarzyszenia jest statut organizacji. Uprawnienia członków wspierających mogą być określone tak samo.

W przypadku obowiązków członków stowarzyszenia także statut organizacji jest najważniejszym dokumentem. Jednakże wprost z ustawy wynikają trzy obowiązki: uiszczania składek, pracy społecznej na rzecz stowarzyszenia i obowiązek wspierania stowarzyszenia przez członka wspierającego.

Jednocześnie *Prawo o stowarzyszeniach* nie wymienia żadnego innego rodzaju członkostwa. W literaturze przedmiotu przyjęło się jednak, iż statuty stowarzyszeń mogą także przewidywać przyznanie członkostwa honorowego, przy czym jedynym ograniczeniem jest fakt, iż członkiem honorowym stowarzyszenia może być tylko osoba fizyczna. **Ponadto takie uregulowanie tej kwestii nie stanowi podstawy do wnioskowania, iż każdy inny rodzaj członkostwa jest niezgodny z przepisami prawa.** Takie wnioskowanie jest niezasadnione. W myśl zasady *quod lege non prohibitum, licitum est* (czego prawo nie zakazuje, jest dozwolone) wprowadzenie nowego rodzaju członkostwa jest prawnie dozwolone.

Zastosowanie powyższych uwag prawnych w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną może doprowadzić do następujących rozwiązań:

- w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, które nie są ubezwłasnowolnione osoby te mogą być pełnoprawnymi członkami stowarzyszenia wraz ze wszystkimi wynikającymi z tego tytułu konsekwencjami prawnymi (m.in. członkostwo w Zarządzie stowarzyszenia, bądź też terenowej jednostki organizacyjnej). W związku z powyższym powstaje tutaj kwestia wpływu niepełnosprawności intelektualnej na możliwość prowadzenia spraw stowarzyszenia, jak również bardzo istotnym zagadnieniem jest możliwość „wpływania” przez innych na podejmowanie decyzji przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. W przypadku takiej osoby z niepełnosprawnością intelektualną należy się zastanawiać nad skutecznością prawną złożonego oświadczenia woli. Zgodnie z art. 82 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny* (Dz.U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) „*nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych*”. Jednocześnie należy stwierdzić, iż stan wyłączający świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli nie może być rozumiany dosłownie, nie musi więc oznaczać zupełnego zaniku świadomości, a brak świadomości charakteryzuje się brakiem rozeznania, niemożności zrozumienia posunięć własnych lub też innych osób, niezdawaniem sobie sprawy ze znaczenia własnego postępowania i jego konsekwencji. **Czynność prawna dokonana w stanie wyłączającym świadome albo swobodne podjęcie decyzji lub wyrażenie woli jest bezwzględnie nieważna.** Na taką nieważność może powołać się każda osoba, która ma w tym interes prawny. Ponadto na taką sytuację należy również patrzeć z punktu widzenia odpowiedzialności za podejmowane decyzje. W przypadku, gdy osoba z niepełnosprawnością intelektualną będzie pełnoprawnym członkiem zarządu koła, będzie ona również ponosiła odpowiedzialność za decyzje podjęte przez cały zarząd i będzie objęta przepisami ustawy z dnia 28 października 2002 r. *o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary* (Dz.U. z 2002 r., Nr 197, poz. 1661 z późn. zm.), bądź też w niektórych przypadkach dotyczących realizacji zamówień publicznych mających na celu wykorzystanie środków publicznych można zostać pociągniętym do odpowiedzialności z tytułu ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. *o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych* (Dz.U. z 2005 r., Nr 14, poz. 114 z późn. zm.). Oczywiście w takich przypadkach osoba z niepełnosprawnością intelektualną może się powoływać na przepis art. 82 *Kodeksu cywilnego*.
- w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, które posiadają orzeczenie o jakimkolwiek ubezwłasnowolnieniu, kwestia członkostwa w stowarzyszeniu nie będzie rozpatrywana, gdyż osoby te nie będą członkami stowarzyszenia z mocy prawa.

Jednocześnie może się zdarzyć, iż w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną ubezwłasnowolnienie jest orzekane bez względu na to, czy taka osoba powinna zostać ubezwłasnowolniona. Mając na uwadze podejście polskiego systemu orzecznictwa sądowego do osób z niepełnosprawnością intelektualną trzeba pamiętać, iż bardzo często zdarza się, iż osoba, w stosunku do której ma zostać orzeczone ubezwłasnowolnienie nie jest badana. Może to spowodować, iż orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu zostanie orzeczone w stosunku do osoby wobec której takie orzeczenie nie powinno zostać orzeczone i odwrotnie.

Poza prawnym aspektem pozostaje kwestia rozstrzygnięcia czy osoba z niepełnosprawnością intelektualną może być członkiem stowarzyszenia, który samodzielnie podejmuje decyzje bez ulegania jakimkolwiek wpływom z zewnątrz. Jednakże także i powyższą sytuację można rozpatrywać z prawnego punktu widzenia. Art. 250a § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) uznaje za czyn zabroniony udzielanie korzyści majątkowej lub osobistej za nakłanianie osoby uprawnionej do głosowania w określony sposób – jest to tzw. łapownictwo wyborcze czynne, czyli przekupstwo wyborcze; jest to przestępstwo powszechne, ponieważ może zostać popełnione przez każdego.

Pytania i odpowiedzi

Czy osoba ubezwłasnowolniona częściowo posiada zdolność procesową, czyli prawo do reprezentacji w postępowaniu przed sądem (bez opiekuna)?

NIE. Zdolności procesowej nie posiada nie tylko osoba pozbawiona całkowicie zdolności do czynności prawnych, ale także osoba ograniczona w tej zdolności w sprawach wynikających z czynności prawnych, których osoba ta nie mogłaby dokonywać samodzielnie. Chodzi tu więc o wszystkie czynności, z wyjątkiem drobnych spraw życia codziennego (np. drobne zakupy, przejazdy środkami transportu miejskiego itp.). Oprócz tych spraw osoba ubezwłasnowolniona częściowo musi być reprezentowana przez swego przedstawiciela. Jest nim jej kurator ustanowiony zgodnie z art. 16 § 2 kc, któremu nie jest w tym celu potrzebne szczególne upoważnienie sądu opiekuńczego.

Przedstawiciel ustawowy może oddać przedmioty do swobodnego użytku osobie mającej ograniczoną zdolność prawną. Czy osoba ubezwłasnowolniona może jednak nimi rozporządzać?

NIE. Zwrot „swobodny użytek” ogranicza zakres możliwości rozporządzania. Osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych najczęściej otrzymują przedmioty majątkowe od przedstawicieli ustawowych (rzadziej od innych osób), ale najczęściej do użytku zwykłego (polegającego na korzystaniu), nie zaś do użytku swobodnego oznaczającego możliwość dyspo-

nowania nim bez zgody przedstawiciela ustawowego, od którego przedmiot pochodzi. Oznacza to, że bez zgody przedstawiciela nie mogą takiej rzeczy np. sprzedać. Warto dodać że chodzi tu o przedmioty nie przedstawiające dużej wartości (np. zabawki, odzież).

Czy osoba częściowo ubezwłasnowolniona może przyjąć darowiznę?

TAK. Osoba mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może - bez zgody swojego przedstawiciela ustawowego - dokonywać czynności nie zobowiązujących, np. osoba mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych może bez zgody swojego przedstawiciela ustawowego przyjąć darowiznę uczynioną na jej rzecz, byleby darowizna nie zawierała żadnego obciążenia (zobowiązania, że po otrzymaniu darowizny otrzymujący ją dokona na rzecz darczyńcy jakąś czynność, np. zrzeknie się prawa współwłasności nieruchomości).

Czy zarzut marnotrawstwa może być podstawą ubezwłasnowolnienia?

NIE. Zgodnie z art. 13 § 1 i 16 § 1 kc podstawą ubezwłasnowolnienia nie może być - sam przez się - zarzut marnotrawstwa, o ile nie łączy się on z chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym albo innego rodzaju zaburzeniami psychicznymi.

Czy podstawą ubezwłasnowolnienia może być niezaradność w wykonywaniu obowiązków rodzicielskich, wynikająca z niepełnosprawności intelektualnej?

TAK. Niezaradność w wykonywaniu obowiązków rodzicielskich, wynikająca z niepełnosprawności umysłowej, może być nie tylko podstawą interwencji ze strony sądu opiekuńczego w trybie art. 109 kro, ale może uzasadniać i celowość ubezwłasnowolnienia częściowego, zwłaszcza gdy chodzi o czynności o charakterze prawnym.

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym jest organizacją pozarządową, samopomocową i niedochodową.

MISJA

Misją PSOUU jest:

- dbanie o godność ludzką, miejsce w rodzinie i wśród innych ludzi oraz szczęście osób z upośledzeniem umysłowym,
- wspieranie rodzin, aby były one w stanie sprostać sytuacjom, które pociągają za sobą fakt urodzenia dziecka z upośledzeniem umysłowym oraz wspólne życie i przekształcać własny ból w gotowość niesienia pomocy innym.

CELE

Celem PSOUU jest działanie na rzecz wyrównywania szans osób z niepełnosprawnością intelektualną, tworzenia warunków przestrzegania wobec nich praw człowieka, prowadzenia ich ku aktywnemu uczestnictwu w życiu społecznym oraz wspieranie ich rodzin. *(Art. 4. Statutu)*

CZŁONKOWIE

Członkami zwyczajnymi mogą być rodzice osób z niepełnosprawnością intelektualną, same te osoby, członkowie rodzin, opiekunowie prawni oraz przyjaciele, w tym profesjonalści zaangażowani w pracę dla ich dobra. *(Art. 7 §1 Statutu)*

Członkami wspierającymi są osoby fizyczne lub prawne przyczyniające się materialnie do działalności statutowej Stowarzyszenia. *(Art. 8 §1 Statutu)*

KOŁA

Koła są podstawowymi terenowymi jednostkami organizacyjnymi Stowarzyszenia, jako osoby prawnej. *(Art. 22 §1 Statutu)*

STATYSTYKA

130 koła terenowe

14,5 tysiąca członków (rodzice, osoby niepełnosprawne intelektualnie, przyjaciele)

320 dziennych placówek

19,5 tysiąca dzieci i dorosłych w placówkach

11 chronionych rodzinnych mieszkań grupowych

3 mieszkania treningowe

3 Zakłady Aktywności Zawodowej

Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym jest organizacją pożytku publicznego.